

conception” must be studied as independent issuer. It was proposed the ways of research of the specific problems of revealing and studying the personality component in making-up the occupational identity in developmental and pedagogical psychology. It was proved the necessity of research the correlation between formation the positive “self-conception” of future expert and his occupational identity.

Статтю подано до друку 15.03.2012.

© 2012 р.

А.С. Могила (м. Київ)

СОЦІАЛЬНИЙ СТРАХ: ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ

Найголовніше завдання сучасної національної освіти – формування соціально зрілої особистості: це людина, яка здатна свідомо керувати різнобічними проявами власної особистості, робити вибір і нести відповідальність за свою поведінку, змінювати обставини відповідно до своїх цілей. На думку Г. С. Костюка, соціально зріла особистість характеризується прагненням до самореалізації – досягнення найвищого розвитку своїх духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей у контексті відносин з іншими людьми [5]. Формування даної життєвої компетентності можливо за умови наявності достатнього рівня стресостійкості, розуміння власної емотивної сфери, функціонування психіки, усвідомлення «Я-концепції» та ін. Але умови сьогодення й особливості суспільного життя ставлять жорсткі вимоги до поведінки, культури, мислення, компетентності, професіоналізму кожної особистості і створюють у людини фон емоційного напруження, негативних емоційних станів, зокрема, таких як страх, що деструктивно впливають на особистісне становлення.

У сучасних наукових пошуках страх є предметом різнопланового дослідження. Але комплексне бачення даного феномену залишається поодиноким, зокрема, О. Ф. Чернавський (2008) [13] висвітлив страх як континуум психічних станів, обумовлений статевою приналежністю, типологічними, психофізіологічними і соціально-психологічними особливостями індивіда. В той же час, страх, а особливо, соціальний аспект його прояву, – комплексне, багатогранне, різнопланове явище, яке розвивається водночас з особистістю впродовж всього життєвого циклу, і тому залишається актуальним висвітлення його психологічних та функціональних особливостей.

Мета статті – аналіз сутності феномену страху, а особливо, соціального аспекту прояву, з позиції зарубіжних, радянських та вітчизняних науковців для подальшого дослідження вікових та психологічних особливостей соціальних страхів осіб юнацького віку.

Вивченням страху як глибокого психологічного феномена займалися К. Хорні [11], З. Фрейд [12], К. Г. Юнг [15], Т. С. Яценко [16] та ін. Страх як психічний стан досліджувади В. А. Гузенко [3], Н. Д. Левітов [6], О. Ф. Чернавський [13] та ін. У вивченні соціального страху можна виділити дві фундаментальні течії дослідження: клінічний та психологічний. Представники клінічного підходу (Д. Барлоу [18], О. М. Гнатишина [4], Д. Кларк [19], С. Турнер [20] та ін.) розглядають соціальний страх як фобію (соціофобію). У психологічному підході можна виокремити наступні точки зору: соціальний страх як результат соціалізації та соціальної адаптації особистості (О. О. Прилутська [7], П. О. Сорокин [10] і т.д.); соціальний страх як короткотривале, ситуативне переживання, передбачення небезпеки (В. О. Андрусенко [1], Дж. Вольпе [2] та ін.); соціальний страх як властивість особистості (Ф. Ріман [9], Ю. В. Щербатих [14] і т.д.).

У словнику психологічних термінів А. В. Петровського, страх – це емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки [8, с. 386].

Основним підґрунтям для розуміння страху як психологічного емоційного стану і, особливо, його соціального аспекту прояву, є пояснення системного функціонування психіки людини. Саме представники психоаналітичної та неофрейдистської течій (Ф. Ріман, З. Фройд, К. Хорні, К. Г. Юнг та ін.), пов'язували страх людини з несвідомими та соціокультурними процесами. Засновник психоаналізу З. Фройд вважав, що з'ясування смислу феномену страху має надзвичайно важливе значення для пояснення психічного життя людини. З. Фройд дав наступне визначення страху: «страх... являє собою реакцію на сприйняття зовнішньої небезпеки, а саме, очікуваного, передбачуваного ураження, пов'язаний з рефлексом втечі, та його можна розглядати, як вираження інстинкту самозбереження» [12, с. 255]. Зважаючи на структуру особистості З. Фройда, інстинкт самозбереження є продуктом несвідомої сфери особистості. Пояснюючи природу психічних проблем індивіда, З. Фройд робив акцент на механізмах психічного захисту (проекція, інтроекція, ідентифікація, витіснення, заміщення та ін.), що примирюють різноспрямовані тенденції психіки – ірраціональні несвідомого та раціональні свідомості. Академік НАПН України Т. С. Яценко, представник сучасної глибинної психології, створивши метод активного соціально-психологічного навчання доповнила психоаналітичну концепцію З. Фройда. Її модель системної внутрішньої динаміки психіки [17, с. 17] пояснює феномен взаємозв'язку свідомості та несвідомого, синтезуючи досвід інших підходів: психоаналізу, гуманістичної психології, психодрами та ін.

Зокрема, Т. С. Яценко, досліджуючи захисні механізми психіки зазначає, що сутність поняття не вичерпується структурною організацією окремих механізмів, а включає й рівні: когнітивний, емотивний, поведінковий. На її думку, психічні захисти функціонують як «по вертикалі», так і «по горизонталі». «По вертикалі» дієві механізми ситуативного захисту, що перетинаються з «горизонталлю» - базальними захисними механізмами, котрі є вираженням глибинних (інфантильних) інтересів Я. Саме поведінкова «вертикаль» захисту примирює різноспрямовані тенденції психіки [17].

Інтегративність системи психічного захисту нівелюється (в контексті сили Я) продукованими нею відступами від реальності та виокремленням зворотного зв'язку, що породжує дезадаптуючі особистість дисфункції психіки. Тобто, автоматизовані форми захисту, що підживлюються очікуваннями та ілюзіями ідеалізованого Я, дезінтегрують психіку, породжуючи феномен, при якому результат є пусковим механізмом нового витка психологічного захисту. Підлеглість психіки ілюзіям, що породжуються захисними механізмами, пояснюється їх емотивною реалістичністю для суб'єкта, що вказує на залежність психіки від «принципу задоволення», що протиставляється «принципу реальності» - адепту соціальних нормативів Супер-Его. Отже, захисний механізм інтегрує психіку і, в той же час, створює відступи від реальності як передумову формування внутрішнього стабілізуючого протиріччя, що провокує особистісні прояви суб'єкта.

Т. С. Яценко робить висновок, що сутність психічного – в єдності свідомого та несвідомого при наявності їх автономії та протиріччя взаємозв'язків. В функціональній організації свідомості та несвідомого різниця вбачається у дискретності свідомості, симультанності та структурній асиметрії несвідомого. В своїй цілісності психіка підпадає під вплив двох видів протиріч: антагонізм («по вертикалі») і антиномія («по горизонталі»), які маскують захисні механізми від свідомості відступами від реальності. Психічне знаходиться на перетині «вертикалі» та «горизонталі», тому в будь-якому акті активності (поведінки) присутнє як свідоме, так і несвідоме з пріоритетом одної або іншої сторони [16].

Тобто, страх як психічне явище постійно має свідомий та несвідомий компонент. Основною функцією страху в психоаналізі вважають сигнальну, тобто, страх виступає сигналом небезпеки для «Я», яке може вжити заходів для її ліквідації. З. Фройд виділив три види страху: об'єктивний, невротичний і моральний. Об'єктивний або реальний страх - реакція організму на небезпеки зовнішнього світу і складається з переляку, боязні та безпосереднього страху.

Моральний страх – це стан, коли «Его» відчуває загрозу покарання з боку «Над-Я», а «Воно» прагне вираження аморальних думок чи дій, при чому в «Над-Я» формується почуття провини, сорому і самозвинувачення.

Невротичний чи ірраціональний страх – страх людини перед несвідомими, руйнівними, інстинктивними силами, перед імпульсами «Воно». З. Фройд вважав невроз результатом зіткнення культури та інстинкту. Культура, на його думку, необхідна людині для виживання і, щоб її зберегти, особистість змушена пригнічувати і сублимувати свої інстинкти [12].

К. Хорні не погоджувалася з такою точкою зору. Зокрема, дослідниця вважала, що зіткнення культури та інстинкту відбувається в тому випадку, коли оточуюче середовище фруструє емоційні потреби індивіда і тим самим викликає страх і ворожість.

Також К. Хорні у своїй праці «Невроз та особистісне зростання» сформувала поняття «базальної тривоги» - почуття власної безпорадності перед ворожим середовищем, яке особистість намагається пом'якшити, використовуючи такі захисні стратегії, як потяг до влади чи відчуження, гонитва за коханням та ін. Зважаючи на те, що дані стратегії несумісні між собою, це стає причиною невротичного конфлікту. Тобто, невроз за К. Хорні – психічний розлад, викликаний страхами та «захисними механізмами» проти них, а також спроба знайти компромісне рішення конфлікту різноспрямованих тенденцій.

К. Хорні розглядала невроз з точки зору його рушійних сил та психологічної структури. Аналізуючи різницю в сприйнятті здорової та невротичної особистості, вона зазначала, що в кожній культурній традиції життєві умови породжують певні страхи. Вони можуть бути викликані зовнішніми факторами (природа, ворог), різноманітними факторами соціальних відносин (зростання ворожості внаслідок пригнічення, вимушеної залежності і т.д.), безпосередньо культурними традиціями (страх перед порушенням табу). Здорова особистість схильна до даних страхів, т. я. існуючи в певній культурі, вони являються її частиною, і органічно вплітаються в процес виховання та навчання. В той же час, невротична особистість потерпає від цих страхів значно сильніше, доповнюючи спектр негативних емоцій страхами, що якісно чи кількісно відрізняються від страхів певного загальнокультурного зразка. Крім того, в арсеналі здорової особистості наявні механізми психічного захисту, які використовуються в даній культурній традиції, тоді як захисні механізми невротика блоковані. Тобто, К. Хорні доводила, що страх та захист є одним із динамічних центрів неврозу, але утворюють невроз лише тоді, коли відхиляються в якісному чи кількісному відношенні від страхів та захисних механізмів, притаманних даній культурі [11].

Концепція З. Фрейда лягла в основу теорії сучасного німецького психотерапевта Ф. Рімана, який виділив чотири основні форми страху, що визначають наше життя і, які, при надмірному їх розвитку, дають чотири типи патологічного розвитку особи - шизоїдний, істеричний, депресивний і нав'язливий. Ці чотири види страху викликані, на його думку, базальними тенденціями, що визначають соціальне і психічне життя людини. Перша тенденція пов'язана з бажанням індивідуума відокремити себе від решти людської маси і реалізувати себе як окрему особу, що неминуче викликає страх ізоляції і самотності. Друга тенденція має на увазі самозречення і самовіддачу, злиття з навколишніми людьми. Як пише Ф. Ріман, «з цими поняттями пов'язані всі страхи, що полягають у боязні втратити власне «Я», які залежні від

неминучої самовіддачі і небажання позбутися своєї одининості та принести себе в жертву іншим, що є необхідним для пристосування до вимог більшості» [9, с. 22].

К. Г. Юнг також вважав, що феномен страху проявляється і в індивідуальному, і в загальнокультурному контексті життя індивіда. Протистояння людини страху допомагає їй побороти хвилювання, що зберігається в індивідуальному досвіді та культурній традиції суспільства. У К. Г. Юнга такий культурний досвід має назву «архетипів» і передається генетично, знаходячись у людській несвідомості. Архетип впливає на психологічне життя особистості і прориваючись у свідомість може викликати панічний страх, стикаючи індивіда один на один з давніми релігійно-культурними символами, за якими наявний вже пережитий страх, закріплений у «колективному несвідомому».

Окрім того, страх є сугестивним механізмом «нав'язування» архетипічних образів несвідомого свідомості, тимчасового зниження її волі. В той же час, цей феномен є «стримувальним» механізмом архетипічних уявлень у свідомості людини в повсякденній діяльності, так як свідомість людини постійно перебуває у стані прихованої тривоги - страху по відношенню до безсвідомого. Постійна присутність афекту страху у свідомості «ув'язнює» її, обмежує свободу розуміння, не дає прогнозувати діяльність людини. Тому свій страх свідомість табує «до самого себе», витісняючи його в несвідоме, створює, таким чином, таємничу подвійність феномену страху в Я-свідомості [15].

У радянській та вітчизняній психології страх розглядається, переважно, як емоція та психічний стан. Визначний науковець Н. Д. Левітов ввів поняття «психічного стану», який розглядав як «помірно сталу й часто загальну характеристику психічної діяльності, що визначається не лише тими стимулами, які діють у даний момент, а й попередніми» [6, с. 131].

О. Ф. Чернавський, системно аналізуючи феномен, визначає страх «як стан, що відображається суб'єктом внутрішньо, як зафіксоване окремими системами і організмом в цілому відчуття небезпеки». Він виділяє три рівні прояву страху: переддія, розкривається через параметри: фантазії, прогнозу, фізіологічних реакцій, самооцінки, болі фізичної та моральної; процес протікання страху, що представлений у вигляді природного, побутового, екстремального, морального страху; наслідок або післядія, розкривається через параметри тривалості, екстернальності, особистісно- та соціально-астенічних і -стенічних станів [13].

В сучасних умовах страхи, що безпосередньо загрожують життю та здоров'ю, стають все менш актуальними, найбільшого значення набувають страхи в соціальній сфері, що можуть мати руйнівні наслідки для особистісного розвитку індивіда.

Узагальнюючи погляди представників клінічного підходу Д. Барлоу [18], Д. Кларка [19], С. Турнера [20], котрі досліджували феномен соціофобії, можна зазначити, що дане явище є нав'язливим станом при психічних захворюваннях, для якого характерні неадекватні переживання страхів конкретного змісту, які охоплюють суб'єкта у певній (фобічній) ситуації і супроводжуються вегетативними дисфункціями – інтенсивним потовиділенням, підвищеним серцебиттям та ін.

О. М. Гнатишина зазначає, що поняття «соціальний страх» зазначено в міжнародній класифікації хвороб з 1980 року. Виявлено, що реакція людини на соціально загрозливі сигнали залежить від генів серотонінової нейромедіаторної системи мозку. Варіації гена HTTLPR пов'язані з певними рисами особистості. Зокрема, носії короткого гена більш вразливі, схильні до депресивних станів і мають більші порушення у соціальній взаємодії, ніж носії довгого гена. В той же час, статистично у людей короткий ген HTTLPR зустрічається частіше, ніж довгий, що вказує на біологічно обумовлену доцільність першого. Адже підвищена чутливість до соціальних сигналів дозволяє уникати конфліктів, сприяє адекватній взаємодії з навколишніми людьми. З XVIII століття періодично, під час бурхливих соціально-економічних змін, спостерігається

підвищення кількості осіб, що потерпають від соціальних страхів. Найбільш поширене дане явище серед осіб підліткового та юнацького віку [4].

В. А. Гузенко (2009) досліджуючи соціальні страхи у юнацькому віці вказувала про виявлення найбільш характерних: страх самостійності, втрати близької людини, страх перед обмеженнями, перед незадоволеністю, перед позбавленням. Нею приводилися дані, що у 88% досліджуваних діагностувалися ситуативні соціальні страхи. Дослідниця виявила, що найбільш характерними виявилися страх перед незадоволеністю, відчуттям слабкості, невпевненості – 48% респондентів; страх перед обмеженнями і примушеннями – 41%; страх перед залежністю і внутрішньою самотністю – 28%. Встановлено, що для осіб юнацького віку провідною є захисна поведінка, яка характеризується відчуженістю, дистанцією у емоційних відносинах, внутрішньою заборонаю щирого емоційного ставлення. Причиною такої поведінки є соціальний страх перед пустотою (перед відсутністю переживань) та страх опинитися у стані фрустрації, який був виявлений у 19% респонденті [3].

П. О. Сорокін зазначав, що соціальні страхи формуються в результаті дії соціально-психологічних подразників, котрі є частиною процесу соціалізації. Під час соціалізації індивід синтезує в собі всі страхи тієї культури, в якій даний процес відбувається.

Соціально-психологічні подразники науковець розділяв на прості (ідеї, почуття-емоції, хвилювання) і складні (представляють комбінацію ряду простих факторів – економіка, політика та ін.). Чуттєво-емоційна сфера представлена в діапазоні від болі-страждання до задоволення-насолоди. Людина прагне задоволення і уникає страждання. Проектуючи поняття страху на категорії даного діапазону, зрозуміло, що людина в соціумі, розуміючи, що таке біль, боїться і уникає її; разом з тим, страх проявляється і в ситуації боязні втрати певного рівня задоволення власних потреб. П. О. Сорокін вказує на те, що страх має здатність переходити від людини до людини і вливати на їх взаємну поведінку: емоції однієї людини знаходять відгук в інших особах [10].

В свою чергу О. О. Прилутська, продовжуючи думку П. О. Сорокіна вказує, що найбільш розповсюдженим джерелом страхів є особливості соціальних відносин. Дослідниця виокремлює механізми соціалізації страхів у населення: в результаті входження особистості в соціальне середовище, характеристики якого сприймаються як джерела реальної загрози; в результаті міжособистісних взаємин та спілкування. О. О. Прилутська вважає, що соціалізація страхів проходить у трьох сферах (як і соціалізація особистості): діяльність, самосвідомість та спілкування. Соціалізація страху проявляється в: зниженні прагнення підвищувати професійну майстерність, засвоювати нові види діяльності; зменшенні міжособистісного спілкування і його примітивізації; деформації "Я-образу", зниження самооцінки, погіршення самоствавлення. О. О. Прилутська введе визначення соціального страху як складного соціально-психологічного явища, яке детермінується різними чинниками, як об'єктивними, так і суб'єктивними, і носить ситуативний та особистісний характер [7].

Дж. Вольпе зазначав, що в процесі соціалізації, в результаті неадекватної взаємодії з соціумом, формується соціальний страх – страх соціальних об'єктів чи ситуацій соціальної взаємодії. Він виділив основні види соціальних страхів: критики, бути ізольованим в соціальному відношенні, опинитися в центрі уваги, здатися неповноцінним, страх нових ситуацій, керівництва, виявити спротив, не зуміти відмовити у проханні, сказати «Ні». Науковець зазначав, що більшість соціальних страхів мають множинний характер, тобто, частіше за все, людина потерпає не від одного, а від комплексу страхів [2].

У своїх працях підтримував і розвивав дану точку зору Ю. В. Щербатих. Серед різноманіття форм прояву соціальних страхів науковець виділяє основні:

1. Страх керівництва та підлеглості. Страх перед керівником є типовим різновидом соціальних страхів, так як ґрунтується на низькій самооцінці людини, що від даного страху потерпає.

2. Страх відповідальності. Даний страх майже не має біологічного підґрунтя, а обумовлений виключно соціальними механізмами. Проявляється в тому, що приймаючи якесь важливе рішення, людина бере на себе відповідальність за його наслідки, а у випадку невдачі їй не лише загрожує осуд або покарання з боку соціуму, але й довготривале самоїдство, спроможне негативно вплинути на все подальше життя.

3. Страх невдачі. Даний страх пов'язаний з побоюваннями не досягти успіху у будь-якій справі. Страх невдачі являє собою узагальнений, інтегральний страх перед негативними наслідками неналежного виконання певного виду діяльності. Стійкий страх невдачі може бути пов'язаним з різноманітними факторами, головними із яких являються: тенденція робити загальні висновки із поодиноких фактів та оцінка по кінцевому результату, коли не враховуються індивідуальні особливості людини, а ярлик «успіху» чи «поразки» наклеюється не залежно від витрачених зусиль. До даної групи страхів можна також віднести: страх отримати відмову, через який людина може не прохати іншу особу про допомогу; страх бідності, через який люди заощаджують кошти і не витрачають на нагальні потреби; страх опинитися в боргу.

4. Страх успіху. В основі даного страху знаходиться невпевненість у власних силах, так як люди, що потерпають від даного страху побоюються, що при досягненні успіху їм потрібно буде брати на себе нову відповідальність, яка їм не потрібна.

5. Страх близьких соціальних контактів та страх самотності. Страх самотності може проявлятися в різних формах: страх критикувати іншу людину, боязнь конфліктів, страх виявляти власні почуття, страх перед розлученням.

6. Страх оцінки може виявлятися у двох протилежних формах: побоювання отримати негативну оцінку з боку оточуючих, та страх перед неухважністю з боку інших людей. Близьким за змістом являється і страх засудження з боку референтних осіб, де на перший план у свідомості виходить не кінцевий результат діяльності, а реакція найближчого соціального оточення. До даної групи страхів відносять також страх говорити серед малознайомих людей, страх виглядати гірше за інших [14].

На думку В. О. Андрусенка «... Сучасне суспільство не має сьогодні власної «кардіограми» духовності. Соціально-економічні та політичні програми практично не орієнтуються на людину, що страждає..., боїться. А разом з тим постійно виникаючий в переломні моменти розвитку суспільства, соціальний страх акумулюється, видозмінюється і, нікуди не зникаючи, заганяється вільно чи мимоволі в сферу підсвідомого, змушуючи людину закриватися від страхітливого світу міцними запорами, інструкціями, мовчазністю і байдужістю, зануренням у себе або релігійні ілюзії ...» [1, с. 23].

Таким чином, страх як комплексний феномен, формуючись на глибинних психічних рівнях і проявляючись через емоційно-чуттєву сферу, впливає на поведінкову стратегію особистості.

Провідні науковці [1; 3; 4; 7] констатують, що потерпання людини від соціальних страхів безумовно впливає на її здатність до самореалізації, суттєво обмежує соціальну активність, сприяє схильності до ізоляції, так як під дією внутрішніх емоційних переживань особистість намагається уникати психотравмуючих випадків, обмежуючи свою соціальну діяльність. Доцільним є подальше наукове вивчення питань виникнення, прояву та корекції соціальних страхів, особливо, студентів, що і буде метою нашого подальшого дослідження.

Література

1. Андрусенко В. А. Социальный страх: (опыт философского анализа) / Владимир Александрович Андрусенко. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 168 с.
2. Вольпе Дж. На пути к созданию научной психотерапии / Джозеф Вольпе // Эволюция психотерапии : сборник статей / [под ред. Дж. К. Зейга; пер с англ.]. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 416 с.
3. Гузенко В. А. Особливості переживання соціального страху з різними рівнями мотивації досягнень у юнацькому віці [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / В. А. Гузенко. – Одеса, 2009. – 20 с.
4. Гнатишина О. М. Поширеність соціальних страхів серед студентської молоді [Електронний ресурс] / О. М. Гнатишина // Актуальные вопросы современной психиатрии и наркологии: Сборник научных работ Института неврологии, психиатрии и наркологии АМН Украины и Харьковской областной клинической психиатрической больницы № 3 (Сабуровой дачи), посвященный 210-летию Сабуровой дачи / [под общ. ред. П. Т. Петрюка, А. Н. Бачерикова]. — Киев – Харьков, 2010. — Т. 5. — Режим доступа: <http://www.psychiatry.ua/books/actual/paper023.htm>.
5. Костюк Г. С. Загальні закономірності онтогенезу людської психіки / Григорій Силевич Костюк // Вікова психологія / [під ред. Г. С. Костюка]. – К. : Рад. Школа, 1976. – С. 28 – 52.
6. Левитов Н. Д. Психическое состояние беспокойства, тревоги / Николай Дмитриевич Левитов // Вопросы психологии. – 1969. - №1. – С. 131 – 138.
7. Прилутская О. А. Социализация страхов у населения и психологические особенности изменения поведения и отношений [Електронний ресурс] / О. А. Прилутская // CREDO NEW : теоретический журнал – Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/104/23/>
8. Психология. Словарь / [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Риман Ф. Основные формы страха : исследование в области глубинной психологии / Фриц Риман ; пер. с нем. Э. Л. Гушанского. – М. : Алетейя, 2000. – 336 с.
10. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Александрович Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 542 с.
11. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / Карен Хорни. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 480 с.
12. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному; Страх; Тотем и табу: сборник / [пер. с нем. ; сост. Д. И. Донского, В. Ф. Круглянского]. – Мн. : ООО «Попурри», 2003. – 496 с.
13. Чернавский А. Ф. Системное исследование страха : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология» / Александр Фридрихович Чернавский. — Екатеринбург, 2008. – 27 с.
14. Щербатых Ю. В. Психология страха / Юрий Викторович Щербатых. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 512 с.
15. Юнг К. Г. Аналитическая психология : ее теория и практика / Карл Густав Юнг. – М. : Канон, 1998. – 352 с.
16. Яценко Т. С. Философско-психологические проблемы методологии познания психики / Т. С. Яценко, В. П. Андрущенко // Теория и практика глубинной психокоррекции : Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / [сост. В. П. Андрущенко, А. В. Глузман]. – К. : Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2012. – С. 11 – 23.

17. Яценко Т. С. Функционально-структурные особенности целостного феномена психики (Модель внутренней динамики психики) / Тамара Семеновна Яценко // Теория и практика глубинной психокоррекции : III Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / [под ред. Т. С. Яценко]. – Ялта : РИО КГУ, 2010. – С. 14 - 56.
18. Barlow D. H. Clinical handbook of psychological disorders / D. H. Barlow. – New York : Guilford. – 1993. – 140 p.
19. Clark L. A. Temperament, personality, and the mood and anxiety disorders / L. A. Clark, D. Watson, S. Mineka // Journal of Abnormal Psychology. – 1994. - 103. – P. 103 – 116. – Mode of access : <http://www.apa.org/journals/aba/>
20. Turner S. M. Social phobia. A comparison of specific and generalized subtypes and avoidant personality disorder / S. M. Turner, D. S. Beidel, R. M. Townsley // Journal of Abnormal Psychology. – 1992. - 101. – P. 326 – 331. – Mode of access : <http://www.apa.org/journal/abn/>

В статье освещается понятие «страха» как разнопланового явления в психологической науке; изложены теоретические подходы к изучению «социального страха». Даны определения понятий «страх», «социальный страх», «социофобия». Представлен анализ страха как комплексного психического явления, что основывается на глубинном понимании психики. Психическое представлено целостным феноменом, в котором взаимосвязаны сознательная и бессознательная сфера человека. Освещаются клинический и психологический подход в изучении социального страха. Дается описание социального страха как результата социализации, как ситуативного переживания, как качества личности, личностной черты. Очерчивается перспектива дальнейшего исследования в области выявления возрастных и психологических особенностей социальных страхов в юношеском возрасте у студентов, а также их коррекции.

The article covers the concept of "fear" as a complex phenomenon in science of psychology. Pointed out are theoretical approaches to the study of "social fear". Given are the definitions of "fear", "social fear" and "social phobia". Author analyses fear as a complex psychological phenomenon based on a thorough understanding of the mind. Highlighted are the clinical and psychological approach to the study of social fear. Author gives a description of social fear as a result of socialization, in terms of situational experiences, personality qualities, personality traits. Outlined is the prospect of further research to identify the age and psychological peculiarities of social fears in adolescence, students age, and their further correction.

Статтю подано до друку 09.04.2012.

© 2012 р.

С.А.Козачук (м. Київ),
О.В.Портяна (м. Кам'янець-Подільський)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Актуальність. Невід'ємними ознаками третього тисячоліття є глобалізація, масова культура, інформаційне суспільство. Сучасна людина змушена жити і працювати, дотримуючись шаленого темпу, вона повинна бути здатна витримувати високу конкуренцію у різних сферах своєї діяльності. З урахуванням реалій сучасного життя однією з необхідних умов досягнення людиною життєвого успіху є розвинена пізнавальна активність – властивість, що не лише